

С. Городецька, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС

Чернобыльська катастрофа істотно змінила життя мільйонів людей, сформувавши когорту постраждалих. Учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС характеризуються як особлива, специфічна соціальна група. Дослідження соціально-економічного стану учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС як соціальної групи проводиться через визначення соціально-демографічної структури ліквідаторів, характеру їх загальних і специфічних життєвих проблем, їх соціально-економічного статусу, тенденцій його динаміки. На підставі аналізу проблем групи ліквідаторів обґрунтовуються специфічні напрямки соціальної політики щодо цієї групи.

Ключевые слова: учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, соціально- економічний стан ліквідаторів, статус зайнятості, соціальна політика щодо ліквідаторів.

Чернобыльская катастрофа существенно изменила жизнь миллионов людей, сформировала категорию пострадавших. Участники ликвидации аварии на ЧАЭС характеризуются как особенная, специфическая социальная группа. Исследования социально-экономического состояния участников ликвидации аварии на ЧАЭС как социальной группы проводится через определение социально-демографической структуры ликвидаторов, характера их общих и специфических жизненных проблем, их социально-экономического статуса, тенденций их динамики. На основе анализа проблем группы ликвидаторов обосновываются специфические направления социальной политики по поводу этой группы.

Ключевые слова: ликвидация последствий аварии на ЧАЭС, социально-экономическое состояние ликвидаторов, статус занятости, социальная политика по поводу ликвидаторов.

The Chernobyl disaster changed significantly the lives of millions and thereby formed a cohort of the affected. The liquidators who cleaned up the consequences of Chernobyl disaster are characterized as a distinct and specific social group. The study of social and economic status of the liquidators as a social group was conducted by means of identifying social and demographic structure of the liquidators, the nature of their general and specific life problems, their real social and economic status, and the trends of its dynamism. On the basis of analysis of the liquidators' problems, the article sets forth specific lines of social policy towards this social group.

Keywords: Chernobyl disaster liquidators, social and economic status of the liquidators, employment status, social policy towards liquidators.

Кожна масштабна катастрофа одним зі своїх наслідків, окрім людських, матеріальних та моральних втрат суспільства, має появу соціальних груп потерпілих і відповідного комплексу соціальних проблем.

Соціально-економічна ситуація життєдіяльності груп потерпілих від катастрофи та її наслідків визначається більш високими ризиками небезпеки умов життя і окреслюється можливостями збереження соціально-економічного добробуту індивіда/родини, майна, роботи та рівня оплати праці, доступністю матеріальної допомоги як компенсації втрат, а також забезпеченням житлом, необхідним підсобним господарством, володінням іншими засобами виробничої, підприємницької діяльності та захищеністю від злочинності. Все це стає предметом турботи як окремих індивідів, громад, так і держави.

Аварія на Чернобыльській АЕС у 1986 році призвела до унікальної катастрофи, що за своїм масштабом визначена як планетарна і яка спричинила, в тому числі, багатомірні негативні соціальні наслідки. Серед численних груп потерпілих (отримавших радіаційне улучення, переселенців, тих, хто лишився роботи, майна тощо) особливу соціальну групу складають ліквідатори – ті, хто брав безпосередню участь у ліквідації наслідків аварії. Це - категорія осіб, для яких наслідки аварії містять значні фізично- і психотравмуючий компоненти, які утруднюють соціально-економічну адаптацію групи до поставарійної ситуації життя. Наскільки ця група постраждалих, яка фактично пожертвувала своїм здоров'ям і благополуччям заради суспільного блага, змогла пристосуватись до поставарійної ситуації та впоратись з ризиками соціально-економічного благополуччя протягом чверті століття, що минула після аварії? *Метою статті є визначити динаміку соціально-*

економічної ситуації життєдіяльності учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та з'ясувати потребу в удосконаленні соціальної політики, спрямованої на регулювання відповідних соціальних потреб групи ліквідаторів.

Емпіричну базу даної роботи складають результати багаторічного соціологічного дослідження соціально-психологічного та матеріально-економічного стану потерпілих від Чернобыльської катастрофи що були проведені Інститутом соціології НАН України під керівництвом Ю. Саєнка та Центром соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом В. Воловича, В. Поповича, Н. Шуневича, Б. Яковлева у 1995, 1997, 1998, 1999, 2001, 2007 роках [Яковлев, Волович, Попович, 1997, с. 84]. Увагу привертають багатовимірність та складність проблем, що виникли у ліквідаторів: погане самопочуття, погіршення здоров'я дітей, незадовільний психологічний стан, недостатність соціальної та медичної допомоги, матеріальні труднощі тощо.

Таблиця 1

Обсяг вибіркової сукупності опитаних ліквідаторів

Рік опитування	1995	1997	1998	1999	2001	2007
Кількість респондентів	223	487	313	603	299	198

Незважаючи на суттєву соціальну неоднорідність тих, хто приймав участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, їх об'єднують спільні риси, які, за обґрунтуванням Т.М. Кузьменко [Кузьменко, 2011, С.38-49], дозволяють позначати сукупність ліквідаторів як соціальну групу. Ліквідаторами ставали люди дуже різні за своїм соціальним статусом, переконаннями, ціннісними орієнтаціями. Всі вони були тимчасово "вирвані" зі свого соціального се-

редовища і переміщені в екстремальну ситуацію. Це - люди конкретних професій, кваліфіковані працівники із різних регіонів України: як працівники самої атомної станції, мешканці Києва та найближчих міст і сел, так і з віддалених регіонів України. Незважаючи на короткостроковість перебування у Чорнобильській зоні переважної більшості цих людей, усіх них об'єднує саме участь у ліквідаційних роботах, перш за все – у дезактивації прилеглої до атомної станції території. Умови діяльності з ліквідації наслідків аварії відносяться до екстремальних, здатних спричинювати різного роду травми діячам. Основним травмогенним чинником екстремальності умов є загроза життю та здоров'ю через радіаційну небезпеку, що ліквідатори зазнали в процесі аварійних робіт і що виходить за межі ординарних повсякденних життєвих ситуацій.

Статус групи постраждалих визначений законодавчо. Основою для законодавчого визначення статусу усіх постраждалих від аварії на ЧАЕС стали збитки, яких зазнали майно і здоров'я постраждалих. Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" [Закон, 1991] та Концепцією Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян від 1993 року передбачено цілий ряд пільг та компенсацій ліквідаторам. Проте у Законі ліквідатори не вирізняються серед інших постраждалих від аварії на ЧАЕС і тому не враховується їх особливий внесок в ліквідацію наслідків аварії.

Мета законодавчих актів - створити легальний механізм компенсації неможливості представників даної групи повноцінно конкурувати на ринку праці та в інших соціальних сферах. Однак реальне забезпечення компенсаційної функції законодавства викликає сумнів і декларовані пільги часто залишаються недосяжні. Це зазначали дослідники і наприкінці 1990-х років [Шейко, 1998], про це свідчать і масові виступи "чорнобильців" останнім роком (<http://1tv.com.ua/uk/news/2011/12/08/12605>). Як відомо, під тиском масових акцій протесту "чорнобильців" стало прийняття наприкінці 2011 року Кабі-

нетом міністрів України спеціальної Постанови, регулюючої механізми соціального захисту постраждалих від аварії на ЧАЕС [Постанова, 2011].

Проте, незважаючи на законодавче регулювання соціальних проблем групи постраждалих, аналіз даних як спеціальних емпіричних досліджень, так і гасел, з якими масово протестували ліквідатори у 2011 році, привертає увагу до багатомірності і складності проблем даної соціальної групи: зростання занепокоєння здоров'ям, погане самопочуття, погіршення здоров'я дітей, незадовільний психологічний стан, недостатність соціальної та медичної допомоги, матеріальні труднощі тощо. І хоча емпіричні дані свідчать про помітне погіршення стану здоров'я ліквідаторів, економічні проблеми відтісняють значущість проблемами здоров'я.

За даними спеціальних досліджень критичні характеристики соціально-економічної ситуації життя ліквідаторів прийшлись на 1995–1999 роки – період глибокої соціально-економічної кризи суспільства в цілому. За самооцінками (див. табл. 2), майже половина опитаних у той період ледве зводила кінці з кінцями; грошей на харчі вистачало лише приблизно третині опитаних ліквідаторів (30 % у 1997 році, з поступовим покращенням у наступні роки). Помітні матеріальні труднощі не зазнавали лише 1–4 % у даний період, що свідчить про край погане матеріальне становище сімей ліквідаторів. У період до 1999 року спостерігалась тенденція до погіршення матеріального стану ліквідаторів; частка тих, кому вистачало грошей, зменшувалася, а частка тих, хто ледве зводив кінці з кінцями збільшувалася (до 41 % у 1999 році порівняно з 33 % у 1995 році).

Зрозуміло, що чинником таких змін лише частково була Чорнобильська катастрофа; важливу роль відіграв розпад СРСР як цілісної соціально-економічної системи, розпочате реструктурування господарчо-виробничої сфери та ринкові трансформації в суспільстві, які не супроводжувались політикою соціальної підтримки громадян.

Таблиця 2

Оцінка ліквідаторами матеріального стану своєї сім'ї, 1995-2007*, %

	1995 n=223	1997 n=487	1998 n=313	1999 n=603	2001 n=299	2007 n=198
Грошей не вистачає, іноді голодуємо	-	-	-	-	6	5
Грошей не вистачає, не знаємо як жити далі	-	-	-	-	9	6
Грошей не вистачає, ледь зводимо кінці з кінцями;	33	40	46	41	30	25
На харчі вистачає	37	30	35	43	-	-
Грошей вистачає, але дуже сутужно	-	-	-	-	44	44
В цілому грошей вистачає	25	25	16	16	-	-
Грошей вистачає, робимо заощадження;	-	-	-	-	4	10
Ніяких матеріальних труднощів	4	5	3	0	-	-
Важко сказати	-	-	-	-	4	8

* Наведені альтернативи відповідей у формулюваннях, включених в опитування в межах дослідження Інституту соціології НАН України "Соціально-психологічний стан постраждалих внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС". Прочерк в клітинках означає відсутність даної альтернативи в опитуванні за вказаний рік.

з покращенням соціально-економічного становища українського суспільства в цілому у 2000-2007 роках дещо поліпшується і матеріальний стан сімей

ліквідаторів. Проте самооцінки ліквідаторами матеріального стану власної сім'ї і у цей період залишаються низькими: представники групи майже не роб-

лять заощаджень, хоча частка таких респондентів зростає з 4% до 10% у 2007 році порівняно з 2001 р., а 5-6% опитаних ліквідаторів продовжує, за їх визнанням, іноді голодувати (табл. 2).

Відповіді ліквідаторів свідчать, що третина опитаних ледь зводить кінці з кінцями (30% до 25% у 2001 та 2007 роках відповідно), хоча їх частка зменшується. Зменшується відсоток тих, хто не знає, як жити далі (з 9% до 6% за цей період). Таким чином, матеріальний стан ліквідаторів змінюється на краще, але всеодно залишається вкрай низьким.

Аналіз даних демонструє, що низький матеріальний стан групи слабо пов'язаний зі станом їх зайнятості. За даними дослідження зайнятість ліквіда-

торів є досить високою (рис. 1). Більшість ліквідаторів працюють повний робочий день: 68% у 2001 році та 55% у 2007 році. Між тим, за період 2001–2007 рр. більш ніж удвічі зросла доля пенсіонерів серед ліквідаторів, що переважно зумовлено природними чинниками постаріння (Адже вік ліквідаторів за часів аварії був від 23 до 39 років.): більше третини опитаних ліквідаторів (34%) у 2007 році знаходяться на пенсії проти 15% у 2001 році. Кількість безробітних серед ліквідаторів, за їх самовизначенням, залишається досить незначною: лише 2% опитаних у 2007 році та 3% у 2001 році, що свідчить про незначну позитивну динаміку.

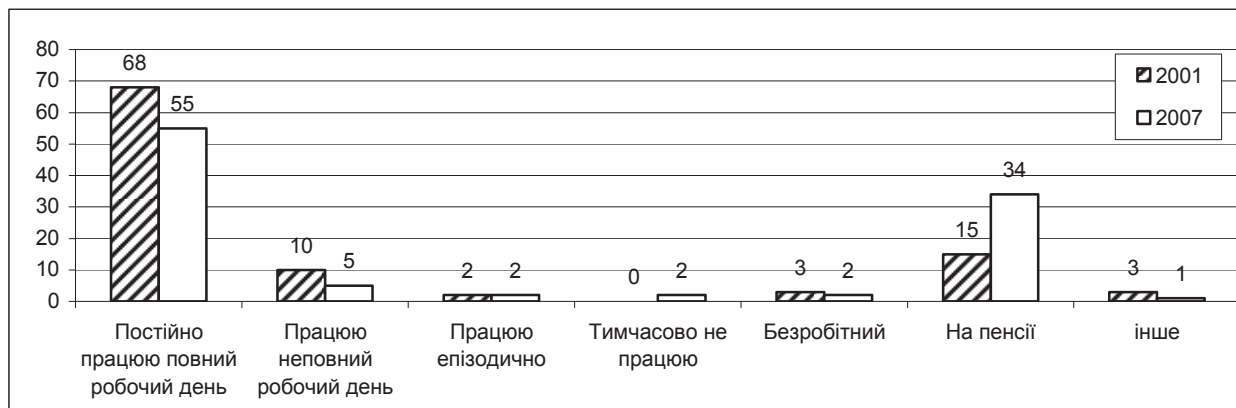

Рис. 1. Статус зайнятості ліквідаторів за самооцінками, 2001 і 2007 роки, %

Серед причин незайнятості ліквідаторів домінують причини, пов'язані з виходом на пенсію: 57% опитаних у 2001 році та 81% у 2007 році (рис. 2.).

За даними дослідження в групі ліквідаторів знижена працездатність, результативність інтелектуальної діяльності. У зв'язку з суттєвим збільшенням пенсіонерів серед групи ліквідаторів посилюється значення проблем стану здоров'я і матеріального забезпечення, самореалізації та адаптації представників цієї групи до соціально-економічної ситуації в країні.

Для забезпечення адекватної соціальної політики щодо покращення соціально-економічного стану ліквідаторів аварії на ЧАЕС потрібно спрямувати зусилля державних органів влади на вирішення питань щодо належного фінансування всіх Чорнобильських програм, спрямованих на забезпечення соціального захисту постраждалих. Враховуючи реальні можливості державного бюджету, потрібно першочергову увагу зосередити на медичній допомозі ліквідаторам, адже основні соціальні проблеми ліквідаторів прямо або опосередковано пов'язані з погіршенням їх фізичного стану.

Рис. 2. Причини незайнятості ліквідаторів, 2001 і 2007 роки, %

Відносно нижчі конкурентні можливості ліквідаторів на ринку праці зумовлюються їх станом здоров'я, а також необхідністю соціальних виплат з боку підприємств, на яких працюють ліквідатори. Значна частина ліквідаторів переходить в ранг пенсіонерів за "скороченням" і для більш ніж половини з них основним джерелом матеріального забезпечення залишається пенсія та державна допомога, що не дає можливості достатньо забезпечити необхідні матеріальні потреби. Гарантованість робочих місць до пенсії за віком, створення умов трудової, підприємницької активності представників групи завдяки освоєнню нових професій і видів діяльності, на які є попит в ринкових умовах, уможливають покращання соціально-економічної ситуації ліквідаторів. Помилково зводити соціальну політику підтримки ліквідаторів аварії на ЧАЕС виключно до медичної допомоги, бо реабілітація та соціальна адаптація представників цієї групи потребує не лише медичного втручання, а й соціального. При чому, це втручан-

ня повинно мати не лише матеріальний характер у вигляді пільг та компенсацій, а й моральну підтримку у вигляді пошани та суспільного визнання.

Закон України (1991) "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 16.

Концепція Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на 1994-1995 роки та період до 2000 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 41.

Постанова № 1210 Кабінету міністрів України "Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 23 листопада 2011 р.

Кузьменко Т.М. Ліквідатори аварії на ЧАЕС: об'єктивні та суб'єктивні чинники конструювання постчорнобильської позиції // Соціальні наслідки Чорнобіля: час відродження. – К., 2011. – С.38–49.

Ходорієвська Н., Амджадін Л., Саєнко Ю. Постчорнобильський соціум: ризики та шанси виживання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 1–18.

Ходорієвська Н. Динаміка адаптивних ситуацій потерпілих у екологічному вимірі // Чорнобиль і соціум. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2002. – Вип. 8. – С. 36–51.

Яковлев Б.С., Волович В.І., Попович В.В. Учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС як соціальна група. – К.: "Чорнобиль-інтер'юм", 1997. – 84 с. Шейко Ю. Закон чи політика // Голос України. – 1998. – № 170. – 5 вересня.

Надійшла до редколегії 29.08.11

УДК 316.334.2

Н. Удріс, канд. соціол. наук, доц.
Київського національного університету культури і мистецтв

ПРИНЦИП 80/20 У ПРОЕКТУВАННІ ОБРАЗНОГО ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ВЗАЄМОДІЯМИ

В статті досліджується залежність соціокультурних трансформацій від образного змісту комунікативного інфосередовища. З'ясовуються теоретичні основи принципу Парето 80/20 та методи його застосування у проектуванні соціальної комунікації з представниками професійних груп.

Ключові слова: соціальна комунікація, образ, інформація, соціальні зміни, професіонали.

В статье исследуется зависимость социокультурных трансформаций от образного содержания коммуникативной инфосреды. Выясняются теоретические основы принципа Парето 80/20 и методы его применения в проектировании социальной коммуникации с представителями профессиональных групп.

Ключевые слова: социальная коммуникация, образ, информация, социальные трансформации, профессионалы.

The article investigates dependence of social and cultural transformations on the image content of communicative informational environment. Theoretical foundations of Pareto's 80/20 principle and methods of its application in designing social communication with representatives of professional groups are elucidated.

Keywords: social communication, image, information, social transformations, professionals.

Розвиток суспільства здійснюється за рахунок постійного динамізму соціальних систем, що їх складають, та трансформації зв'язків між ними. Причинами змін можуть виступати будь-які феномени, організаційні чи самоорганізаційні механізми. Системний підхід до розуміння соціальної структури обґрунтовує взаємозалежність всіх соціокультурних процесів та явищ. В інформаційному суспільстві вагомим, якщо не найвпливовішим, чинником змін виступає соціальна комунікація як одна з провідних форм життєдіяльності сучасних людей. Соціальна комунікація розглядається автором статті у "вузькому" розумінні як процес управління взаємодіями на всіх рівнях соціальної структури. Таке спрямування соціальної комунікації реалізується на сучасному етапі розвитку соціуму з урахуванням наукових моделей її проектування та прогнозування результатів. Якщо раніше (навіть до середини ХХ ст.) соціальна комунікація здійснювалась переважно за рахунок спонтанних інтуїтивних вирішень, то сьогодні в її основі лежать науково вивірені схеми, формули, закономі-

рності, моделі. Комунікологія, інформатика, психологія, культурологія та соціологія – це науки, результати досліджень яких використовуються в сучасних комунікативних практиках. Ефективність результатів комунікації залежить від того, наскільки обґрунтованим є те чи інше повідомлення, яким чином закодована інформація, яку мотивацію покладено в основу. Наука забезпечує комунікативний процес як теоретичними моделями, що виникли на ґрунті аналітики та узагальнень, так і емпіричними даними тематичних опитувань.

Одним з інструментів, за допомогою яких здійснюється соціальна комунікація, є соціальні образи. Вони лежать в основі повідомлень, цілеспрямовано сконструйованих соціальним комунікатором. Аналіз чітко спланованих та науково обґрунтованих проектів соціальної комунікації свідчить, що в результаті їх упровадження у суспільстві, де вони були реалізовані, відбуваються системні зміни: у тій чи іншій мірі трансформуються моделі поведінки та соціокультурні настанови як в групі адресатів (що виступають безпосередньо цільовою аудиторі-